

דרך ארץ ישראל קדמה לתורה

הרב מנחם פליקס

עוד לפני שעלה ונתקדש במות קדושים, היה ר' אליהו שלמה דוגמא חיה לברייתא דר' פנחס בן יאיר כיצד "תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי קדושה". עתה, משנחתמו חיי הקדושה הבלולים בכל המידות המביאות אליה, במותו על קדוש השם של הקדוש ר' אליהו שלמה, מצפים אנו שבמהרה נזכה להופעת שתי המידות האחרונות שבברייתא; "קדושה מביאה לידי רוח הקדש, רוח הקדש מביאה לידי תחית המתים".

יהיו הדברים הבאים – המבארים סגולתה של ארץ הקדש בהמשך לדברי הסבא הגדול מרן הרב זצ"ל – נר קטן המצטרף לאבוקת נשמתו המאירה של הרב הקדוש ר' אליהו שלמה רענן הי"ד, אשר מסר נפשו על ישובה.

הרב זצ"ל פותח את פרקי אורותיו על ארץ ישראל כך: "ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר-חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה." ובהמשך: "המחשבה על דבר ארץ ישראל, שהיא רק ערך חיצוני כדי העמדת אגודת האומה, אפילו כשהיא באה כדי לבצר על-ידה את הרעיון היהודתי בגולה, כדי לשמור את צביונו ולאמץ את האמונה והיראה והחזוק של המצוות המעשיות בצורה הגונה, אין לה הפרי הראוי לקיום, כי היסוד הזה הוא רעוע בערך איתן הקודש של א". האמוץ האמתי של רעיון היהדות בגולה בא יבא רק מצד עמק שקועו בארץ-ישראל, ומתקות ארץ-ישראל יקבל תמיד את כל תכונותיו העצמיות".

עוד כותב שם הרב ש"א אי אפשר לעמוד על התוכן של סגולת קדושת ארץ-ישראל, ולהוציא לפועל את עומק חיבתה, בשום השכלה רציונלית כי-אם ברוח ה' אשר על האומה בכללה".

במאמר זה ננסה לגלות כיצד מתבארים דבריו של הרב ונפרש ענינה של ארץ ישראל בספרם של האבות, ספר בראשית.

"אין לך דבר שאין לו מקום", האם המקום הנצרך ליחיד או לציבור בא רק לאפשר את הופעתם של החיים שאינם יכולים לרחף בחלל, או שהוא חלק מהופעת החיים עצמם? ארץ ישראל, ארץ חיים היא לנו במובן הפשוט והבסיסי ביותר. מאז גלינו מארצנו, רצופים תולדותינו בנהרי נחלי דם של פרעות וגרושים, פוגרומים ושואה. אנו זקוקים לארץ משלנו כדי למצא מנוח לכף רגלינו, מקום בו נוכל להתקיים ובשעת הצורך אף להגן על הקיום הזה. לא רק זאת, אף זאת; סיפור קורותיה של הגלות הוא גם סיפורם של שמדות ואינקוויזיציות ושל התבוללות נוראה הקוטעת אברים מגופנו הלאומי. אנו זקוקים, א"כ, לפיסת מקום משלנו בו נוכל להמשיך ולשמור ולפתח את קיומנו הרוחני. יתר על כן, גם בנסיבות אוטופיות, בהן יובטח קיומם הפיזי והרוחני של יחידים וקהילות, עדיין צריכה האומה למקום משלה, בו תוכל לקיים חיים לאומיים ולפתחם. האם באלה הדברים, נכונים ככל שיהיו, מסתכם סוד הקשר שלנו לארץ ישראל? ! ואם נוסיף אליהם את הזיקה ההסטורית הקושרת אותנו דוקא אל המקום הזה, את מצעדיהם של אבות האומה אשר דרכו במקומות הללו, את ימי נעוריה של אומתנו אשר לבלבו בארץ הזאת, את מלכיה אשר מלכו כאן, את נביאיה אשר על הרי הארץ הזאת ועל עמקיה נשאו את חזונם, ואפילו אם נצרף את תפילות ותקוות דורות של גולים לשוב ולחונן את עפרותיה, האם בזאת פתרנו את חידת קשרינו אל הארץ? ! האמנם רק צרכי קיום תומרי ורוחני ורגשות של זכרונות היסטוריים – שאף בהם אין לזלזל – הם הקושרים אותנו לארץ והם הבסיס לתביעתנו עליה, או שיש כאן משהו עמוק ויסודי יותר, היתכן שארץ ישראל ארץ חיים היא לנו לא כקרקע-כבמה עליה מתרקמים החיים הלאומיים שלנו, אלא שהיא חלק מהחיים עצמם!?

הנה אברהם מצווה על ידי הקב"ה להניח יסודות לקיומה של אומה חדשה, גוי מיוחד, אבל קודמת להוראה הזאת הציווי לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. שמא תאמר עיקר ענינו של הציווי מתמצה בחלקו הראשון, ב"לך לך מארצך", כדי להתרחק משם, מבית האלילים של תרח ושעל כן עליו ללכת אל מקום אחר בו יהיה פטור מעונשה של סביבה רוחנית עוינת, צא וראה שאין הדבר כן. לא אל ארץ ריקה מגיע אברהם, אף לא – למזער – אל מקום בו החברה מתוקנת יותר: "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה – והכנעני אז בארץ". זוכרים אנו את מעשהו של חם אבי כנען ואת דבריו של נח: "ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו" ואמנם, כאשר יטיל אברהם על אליעזר למצא אשה לבנו ליצחק, הוא ישביעו אשר לא יקח אשה לבנו מבנות הכנעני כי אם אל ארצו ומולדתו ילך ומשם יקח אשה לבנו ליצחק. הרי לך שהארץ הזאת אליה מצווה אברהם ללכת ושם להיות לגוי, לא רק שאיננה ארץ בלתי נושבת ושעל כן נבחרה, אלא שהחברה אליה מגיע אברהם גרועה אף יותר מהחברה אותה הוא צריך לזנוח. אם רק אמצעי היא הארץ, אם רק כלי, אם רק במה עליה יתקמו החיים, נראה שאין היא הבמה המוצלחת ביותר. אין לנו אלא לומר שיש בה, בארץ הזו, סגולה פנימית חיונית לקיום היעוד של ואעשך לגוי גדול.

האמנם ניתן ליחס לחומר בכלל ולארץ בפרט, סגולות פנימיות-רוחניות. האם אפשר להניח שיש למקום מסוים מעלה רוחנית על פני חברו. אמנם יודעים אנו שהתנאים הסביבתיים ובהם אופיה ואקלימה של הארץ, מהוים גורם בעיצוב אופיים וקורותיהם של תושביה, אך הגורמים הללו אינם קשורים לסגולות רוחניות עצמיות של הארץ, אלא רק להשפעה שיש לתנאים החומריים על התפתחות הרוח של האדם, ואנו תוהים האם מעבר לכך קיימים גם כוחות רוחניים לארץ עצמה אשר בהתחברם עם רוחו של האדם אשר עליה, משפיעים ישירות עליו ומושפעים ממנו. אמת, שאנו מכירים את המושג קדושת המקום. ארץ ישראל קרויה גם ארץ הקודש, אך נוטים אנו להבין מושגים אלו כמושגים מושאלים באופן שאין מדובר על קדושה עצמית של הארץ, אלא שהיא "מתקדשת" ע"י יושביה. והשאלה א"כ בעינה עומדת.

בפרשת חיי שרה, קוראים אנו באריכות על המו"מ הארוך בין אברהם אבינו לבין בני חת שבסופו שקל אברהם לעפרון ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר תמורת שדה מערת המכפלה. כותב על כך האבע"ז: "ונזכרה זאת הפרשה, להודיע מעלת ארץ ישראל לחיים ולמתים". על דבריו אלו של האבע"ז תמה הרמב"ן, מה מעלה לארץ בזה, וכי יוליכנה אל ארץ אחרת לקברה, ובאמת מה ניתן היה לצפות מאברהם, הרי כאן נפטרה רעייתו ועל כן ודאי שכאן עליו לקברה ופשוט שהוא עושה את כל אשר לאל ידו כדי להשיג חלקת קבר. אלא שאם כך, למה בחרה התורה להאריך כל כך בסיפור המעשה הטבעי והכה מתבקש. יתר על כן, הרושם החד-משמעי המתקבל ממקרא פרשיה זאת הינו שאברהם איננו מחפש סתם מקום לקבור בו את שרה, הוא מתעקש דוקא על שדה המכפלה ודוקא לקנותו. אם אמנם אין מעלה עצמית למקום אחד על פני משנהו, מה ראה אברהם לכוון את המשא ומתן ולהתעקש בו דוקא על מערת המכפלה, הרי לגבי הצורך "הטכני" של הקבורה, כל המקומות שווים והקשרים הסנטימנטליים של קברי אבות עדיין לא קיימים. על כרחנו נמצאנו אומרים שיש סגולה פנימית מיוחדת למקום זה המכשירה דוקא אותו להיות מקום מנוחתם של אבותינו. אם כן, דבר גדול למדנו כאן; יש מעלה למקום, ישנן סגולות רוחניות באדמה. משלמדנו זאת לגבי מערת המכפלה ולגבי מתים, שוב לא יפלא ליחס סגולה עצמית מיוחדת לכל ארץ ישראל ואף לחיים. אמור מעתה: קדושתה של מערת המכפלה איננה מתחילה ואיננה נובעת רק מהיותה מקום קבורת אבותינו, אלא שמפני היותה קדושה יועדה להיות מקום קבורתם. וכמוה הארץ כולה; קדושתה איננה רק מהיותה נחלת אבות, אלא מפני קדושתה נבחרה להיות להם ולזרעם נחלה. ההבנה הזאת שערכה של מערת המכפלה איננו מתחיל מקבורת האבות והאמהות, אלא נקבע כבר בטבע הבריאה, תתחזק בנו משנזכר בדברי חז"ל המגלים לנו שהזוג הראשון הקבור שם הוא אדם וחוה.

ההתגלות האלוקית הראשונה לאברהם, אבינו הראשון, עליה מספר המקרא, איננה רק מטיילה שליחות, איננה רק קובעת יעוד, היא התגלות יוצרת, היא מניחה את היסוד

להופעה בפועל של סגולת האדם, המדרגה החמשית בבריאה ישראל. "בעשרה מאמרות נברא העולם", המאמרות האלוקיים שבסיפור הבריאה בפרשת בראשית, יצרו את הבריאה כולה על כל מדרגותיה; דומם, צומח חי ומדבר. ישראל, תכלית הבריאה אשר בשבילם נברא העולם, "ב-ראשית, בשביל ישראל שנקראו ראשית", עדיין איננו מופיע בפועל, הוא גנוז בתוך האדם הכללי. עדיין צריך מאמר אלוקי יוצר נוסף שיביא לידי גילוי את המדרגה התכליתית, את הופעתם של ישראל. קיומה של האומה המיוחדת הזאת, החל להקבע במציאות על ידי המאמר "ואעשך לגוי גדול", ובו גם נקבע יעודה האוניברסלי "ונברכו בך כל משפחות האדמה", אולם היסוד של הבנין הזה הוא; "לך לך... אל הארץ אשר אראך". נמצא אם כן, שהמאמר אשר יצר את מציאותם של ישראל, "אמר בו היה ויהיה כבריאת העולם" (לשון ריה"ל) הניח בתשתיתה של האומה את הארץ המיוחדת לקיומה.

ענינם המיוחד של ישראל, "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו", ישראל מספרים תהלת ה'. הופעתם של ישראל כעם, כחטיבה מיוחדת בחברה האנושית, תלויה ומותנית בארץ ישראל, "לך לך... אל הארץ אשר אראך ואעשך לגוי גדול וגומ'" "ומי כעמך ישראל גוי אחד-בארץ". לא נתערבו ישראל זה לזה רק לאחר שעברו את הירדן (עיין סנהדרין מ"ג ע"ב ונתיב הצדקה למהר"ל פ"ו). רק בארץ "אשר עיני ה' אלוקיך בה", אפשר לספר בגלוי תהלת ה', אבל "הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוך".

"ואעשך לגוי גדול", היותנו גוי גדול מתפרשת במקרא עצמו בשתי פנים: "כי מי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו כה' אלוקינו בכל קראנו אליו. ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת וגומ'". הופעתם המלאה של שתי הפנים הללו של הגדלות, תלויה בארץ ישראל; "והתפללו אליך דרך ארצם" "וזהב הארץ ההיא טוב מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל".

קורותיו של עם ישראל, הינן דו-שיח ארוך ומתמשך עם אלוקיו. ההופעה הגלויה של הדו-שיח הזה הינה בשפע רוח הקדש המתגלה על ידי הנבואה, שעל ידה מוקם הקשר המודע בין הבורא לבין האדם. התוכן הסגולתי המיוחד של ישראל, הטבע הישראלי המיוחד, הוא הכשרון הנבואי והופעת הנבואה כתופעת קבע המכוננת את דרכו של העם. העדרה של הנבואה מישראל, איננו א"כ רק פגיעה במעמדם של ישראל, אלא הוא חסרון בעצם מציאותם, "גוף בלא ראש ובלא לב ולא עוד אלא כעצמות המפוזרות", כמאמר החבר בספר הכוזרי. אמנם ההופעה הנבואית קשורה בקשר בל ינתק לארץ ישראל שרק בה או בעבורה אפשר להנבא. נמצא א"כ, שסגולתם של ישראל שאם אינם נביאים בני נביאים הם, חבוקה עם סגולתה של ארץ הנבואה אשר עיני ה' אלוקינו בה. וראה בזה את לשונו של האו"ח הקדוש על הפסוק "אל הארץ אשר אראך": על דרך מה שאמרו בספרי בפסוק אשר אני שוכן בתוכה, אשר אני שוכן בתוך בני ישראל, אין שכינה שורה אלא בתוך בני ישראל ובעודן בארץ, ע"כ, והוא שאמר ה' לאברהם אל הארץ אשר אראך, פירוש ראוי לך (הארץ) ואתה ראוי לה, ושיעור התיבה הוא אראה אותך לה ואראה אותה לך, כי זה בלא זה אינם ראוי להשראת שכינה ולרוב ההצלחות.

ההתגלות הראשונה לאברהם אבינו שהיתה בעודו מחוץ לארץ היתה בעבורה, שכן תכנה של ההתגלות היה לך לך מארצך... אל הארץ אשר אראך. אמנם, בבואו אל הארץ שב ה' ומתגלה אליו, אלא שהפעם שלא כבהתגלות הקודמת, מקדים הפסוק לפני שהוא מספר את תכנה של ההתגלות, ארבע מלים: "וירא ה' אל אברם", וכתב על זה בכלי יקר: "מה שלא נראה אליו ה' מיד כשאמר לו לך לך מארצך, לפי שהיה עדין בחו"ל... ובחו"ל אין שכינתו יתברך נגלה... ואם כן לא נראה אליו שם במראה כי אם קול דברים לבד היה שומע ועל כן לא בנה שם מזבח, רק לה' הנראה אליו, אבל בעוד שלא היה נראה אליו, לא רצה לבנות מזבח וכ' וכ' וזהו שכתב האבע"ז: הנראה אליו - בדרך נבואה".

תוכנה של ההתגלות הזאת, הראשונה בדרך נבואה כפי שהתבאר, מפליא בקיצורו: לזרעך אתן את הארץ הזאת. כפי שנראה בהמשך סיפורם של האבות, עומדת ארץ ישראל במרכז הקשר שנרקם בין אלוקים לאבות האומה, וממילא במרכז הקשר שבינו לבין זרעם. תוכנה הקצר של הנבואה הזאת, מרמז למה שכתב ריה"ל (מאמר שני אות י"ד), שגם המאבקים בדורות הקודמים (למשל, בין קין והבל) היו סביב השאלה מי ינחל את הארץ וידבק בענין האלוקי ומי ידחה כקליפה, וכן המאבקים בין יצחק וישמעאל ובין יעקב ועשיו. ולנו אפשר להוסיף, עד דורנו ועד בכלל.

אחרי הפרד לוט מעם אברהם, כאשר מתברר יותר יחודו של אבינו אברהם, חוזר הקב"ה ומתגלה אליו פעם נוספת. גם תוכנה של ההתגלות הזאת עוסק בארץ ישראל. הפעם ההבטחה על הארץ מפורטת יותר, צפונה ונגבה וקדמה וימה. הפעם ההבטחה איננה רק לזרעו אחריו, אלא לך אתננה ולזרעך עד עולם והפעם יש גם ציווי לעשות מעשה לקנות בו את הארץ "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה - כי לך ולזרעך אתננה". הדברים הולכים ומקבלים משנה תוקף בברית בין הבתרים, שוב אין כאן רק הבטחה, אלא כריתת ברית ובמרכז של הברית הנכרתת בין אלוקים לאברהם אוהבו: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת... את הקיני ואת הקדמוני...". שוב אין מדובר בלשון עתיד אלא בלשון עבר - נתתי. הקשרים ההולכים ומתהדקים בין אלוקים לאבי האומה, מוצאים את ביטויים בזיקה ההולכת ומתהדקת בין אברהם וזרעו אחריו לבין הארץ הזאת מנהר מצרים עד נהר פרת.

בסופה של פרשת לך לך, מתעלה אבינו מאברם לאברהם - אב המון גויים, הוא מצטווה לכרות ברית בבשרו, והקב"ה חוזר ומבטיחו; "והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לברית עולם להיות לך לאלוקים ולזרעך אחריו". וחוזר ונקבע הקשר ההחלטי בין "ונתתי לך ולזרעך את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם", לבין "והייתי להם לאלקים", כמו שכתב רש"י: "ושם אהיה לכם לאלוקים, אבל הדר בחוצה לארץ, כמי שאין לו אלוך".

נסיון העקדה הוא "המאורע הגדול, אשר נהיה ליסוד העליה הרוחנית של כל האנושות כולה, שפעל להוציא אל אור החיים את תעופת הרוח היותר קדושה, הדבקה באלוקים

חיים בכל לבבה, בכל נפשה ובכל מאודה", (לשון הרב בעולת ראייה). נסיון זה עניינו לגלות ש"יסוד החיים, יסוד האדם ויסוד ההויה כולה" הוא "מלוי דבר ה' ועשות רצונו ומצוותו" ו"שכל העניינים של פרט, או של כלל, של טבע ושל מציאות, כאין נגדו". הגילוי הזה, כל כולו בתחום רוחו של האדם, המקום בו מתרחש הנסיון אינו אמור להעלות ולהוריד. כמה יפלא אם כן שלאורך כל פרשת העקדה, חוזר ומופיע המקום בו מתרחש הסיפור, כמרכיב מהותי. "קח נא את בנך וגומ' ולך לך אל ארץ המריה והעלהו שם לעלה על אחד ההרים וגומ'" וישכם אברהם בבוקר וגומ' וילך אל המקום אשר אמר לו האלוקים "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק" ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה" כבר בציווי נרמז אברהם שיש צורך ל"סמן לו את המקום המכוון בדיוק, בין ההרים הרבים אשר בארץ, למען דעת את אותו ההר המיוחד". ואמנם ביום השלישי, רואה אברהם את המקום בהא הידיעה מרחוק, ראה ענן קשור על ההר, עיני הבשר של אברהם נעשו לנושאי ההוד הנבואי ומרחוק טרם שנתקרב אל המקום המפואר מלא הוד הקודש, כבר נקשרה הנשמה האלוקית העליונה אל יפעת הקודש אשר למקום ושוב אי אפשר לסמנו רק בתור אחד ההרים, כי אם "המקום המיוחד שרכוז כל קודש בחיים, בעולם ובהוויה מתקשר עמו". ומכך, "אשר יאמר היום וגומ'" "שיאמרו לימי הדורות, עליו, בהר זה, יראה הקב"ה לעמו". אמור מעתה: קדושתו של הר הבית, איננה-רק-מפני היותו המקום עליו שכן בית מקדשנו, גם לא רק, מפני ששם התרחש נסיון העקדה, שכן הענן היה קשור על ההר בטרם העקדה, אלא שמפני קדושתו הקודמת נבחר לשמש במה לעקדת יצחק, ולבנין בתי מקדשנו. בלשונם של חז"ל: אבן שתיה - שמשם הושתת העולם, ועפרו של אדם הראשון ניטל ממקום שנאמר בו מזבח אדמה תעשה לי.

יצחק אבינו, כל כולו עולה תמימה ועל כן נאמר בו "שכן בארץ אשר אומר אליך-גור בארץ הזאת וגומ'", שאין חוצה לארץ כדאי לך. ובשפתי חכמים: דעולה היא קדשי קדשים שאין רשאים להוציאן לחוץ לעזרה, אף ארץ ישראל עזרה שלך היא ואין אתה רשאי לצאת לחו"ל. ובכלי יקר: "מה זה שאמר (שכון בארץ) אשר אומר אליך, משמע לאחר זמן אומר אליך באיזו ארץ תשכון, ומיד ותכף אמר לו איזו ארץ היא? והקרוב בעיני לומר בזה, שמנע ממנו הליכת חוצה לארץ לפי ששם אין מקום לגילוי השכינה, וא"כ לא יוכל לומר אליו שם בנבואה איזו דבר לפי צורך השעה, לפיכך שכון בארץ אשר שם גילוי שכינתי ושם אומר אליך בעת אשר ארצה לומר לך איזו דבר נבואה". כלומר; "אשר אומר אלך", אין כונתו שרק בעתיד יבאר לו באיזה ארץ נתכון שיכון, אלא פרוש הפסוק כך הוא: שכן בארץ, היינו בזאת הארץ הידועה - ארץ ישראל, והמשך הפסוק; אשר אומר אלך, אינו ציון זמן אלא באור הסיבה, כדי שאוכל תמיד לומר אליך-להנבא בך, ובהמשך הפסוק, ביתר פרוט; גור בארץ הזאת - ואהיה עמך וגומ'.

עם שובו של אבינו יעקב מחרן, הולך הוא בעקבות סבו אברהם ומגיע תחילה אל העיר שכם, ויחן את פני העיר. כאן קונה הוא את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני

חמור – אבי שכם, במאה קשיטה. גם כאן כותב האבע"ז, בדומה למה שכתב בענין קנין מערת המכפלה, בזו הלשון: "וזהכיר זה הכתוב, להודיע כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל. מי שיש לו בה חלק, הוא כחלק עולם הבא". לכאורה אפשר לשאול על דברי האבע"ז הללו, מעין מה ששאל הרמב"ן על דבריו בנושא המערה: וכי במה מלמדת אותנו הרכישה הזאת על מעלתה של הארץ שחלק בה הוא כחלק עולם הבא, וכי אין אדם רוכש קניינים לצרכים כלכליים הנטועים כל כולם בתוך העולם הזה? הרמב"ן, מצטט את דברי האבע"ז מבלי שיעיר עליו, אלא כהסבר נוסף להסברו שלו. דברי האבע"ז יובנו על ידי דברי הרמב"ן עצמו: "לא רצה להיות אכסנאי בעיר, אבל רצה שתהיה תחלת ביאתו בארץ בתוך שלו ולכן חנה בשדה וקנה המקום, וזה להחזיק בארץ". מה פשר רצונו של יעקב להיות תחילת ביאתו בארץ בתוך שלו? הן עדיין הוא בדרך, עוד עליו להגיע לבית אל להשלים את נדרו אשר נדר בברחו, ומשם ימשיך במסעו עד אשר יבא אל יצחק אביו בקרית ארבע היא חברון, לשם מה א"כ לקנות בשכם חלקת קרקע במאה קשיטה? הרכישה הזאת – לצורך מגורים זמניים – כדי שתהיה תחילת ביאתו לארץ בתוך שלו, איננה יכולה להתבאר כרכישת נדל"ן לצרכי העולם הזה, היא תהיה קפריזה מוזרה של מי שכבר הוכיח עצמו כאיש עסקים ממולח. על כן, רק אם יש מעלה עצמית לארץ, מעלה רוחנית (היינו; כחלק לעוה"ב), רק כך ניתן להבין את רצונו זה להיות לו קנין ממשי בה בתחילת ביאתו.

אמור מעתה, מקום קבורתו של יוסף אשר נקבר באותה חלקת שדה, מקום קודש הוא, לא רק מפני שהצדיק שבשבטים טמון שם, גם לא רק מפני שזה קניינו של אבינו ישראל סבא, אלא מפני קדושתו הקודמת הוא נרכש על ידי האב ובו נקבר הבן.

אחרי עשרים ושתים שנות ניתוק וספק מכרסם, נודע ליעקב אבינו כי עוד יוסף בנו האהוב חי וכי הוא המושל בכל ארץ מצרים. הבשורה נשמעת טובה מכדי להאמין בה, שמא חלום הוא שאחריו תבא ההתפכחות והאכזבה, "ויפג לבו" "נתחלף ליבו והלך מלהאמין" (לשון רש"י). הבשורה מרגשת כל כך, עד שהיא מחסירה פעימה מהלב, "ויפג לבו" "שעמד ליבו ודמם" (לשון האבע"ז). אחרי שיעקב מתאווש מההלם המשמח, אחרי שהוא משתכנע שאמת הדבר ולא חלום מתוק, חיתה רוחו – שרתה עליו שכינה. יעקב שרוחו חיה, שוב אינו בחינת יעקב אלא בחינת ישראל ותגובתו הטבעית; "ויאמר ישראל, רב עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות". האב הזקן נמשך בעבותות אהבה להפגש עם בן זקונו, אולם בהגיעו לבאר שבע בדרך למצרים אל המפגש המיוחל, שוב אין הוא משוכנע שאמנם מוכן הוא לרדת מצרימה אפילו כדי לראות את יוסף. אלוקים הנגלה לישראל במראות הלילה, מנסה להפיג את חששו "אל תירא מרדה מצרימה", וברש"י: לפי שהיה מיצר על שנזקק לצאת לחוצה לארץ, "כי לגוי גדול אשימך שם", למימוש ההבטחה לסב לאברהם "ואעשך לגוי גדול", יש צורך במעבר דרך כור הברזל של מצרים, אולם נראה שיעקב עדין אינו נרגע שכן הקב"ה ממשיך ומבטיחו; "אנכי ארד עמך מצרימה". והנה, הבטחה זו של אנכי ארד עמך, נותנת בטחון ועצמה, גם במיצרים הגדולים ביותר, לא ייעזב יעקב, גם כי

יילך בניא צלמות לא ירא כי ה' עמו, ואעפ"כ גם כאב גדול מתלווה אל הבטחה זו. אנכי ארד עמך, משמע שהירידה איננה רק מנת חלקו של יעקב, כביכול גם "אנכי" יורד. בגלות ישראל מארצו, כביכול גולה גם הקב"ה ממקומו. על כן, רק משמוסיף הקב"ה ומבטיח "ואנכי אעלך גם עלה" (ויש לבאר: גם עלה-את עצמי), רק אז יכל יעקב לקום ולמהר לפגישה הנרגשת עם יוסף. הבטחת אנכי אעלך, קושרת ומחברת אותו לארץ ישראל ומכחו של החיבור הזה ישרוד את תקופת הגלות. "צפית-ישועה היא כח-המעמיד של היהדות הגלותית" (לשון הרב).

(נראה שלמרות ההבטחה האלוקית המאפשרת את המשך המסע למצרים, שוב אין כאן התרוגנות הרוח שליותה את המסע בתחילתו עד באר שבע. בתחילה, כאשר הבטחה רוממה את רוחו, כתוב ויסע ישראל, אולם אחרי שחדרה ההכרה שהנה הוא הולך לרדת מן הארץ, לשון הפסוק הוא "וישאו בני ישראל את יעקב אביהם", שוב בחינתו היא יעקב ולא ישראל, והפעם בניו צריכים לשאתו).

ימיו של ישראל סבא, קרבים למות. הוא קורא לבנו יוסף ומבקשו, "אם נא מצאתי חן בעיניך, שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת, אל נא תקברני במצרים. ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם". הבן אינו מהסס; אנכי אעשה כדברך. אבל האב אינו מסתפק בהבטחתו; ויאמר השבעה לי, ויוסף עושה כדבריו ונשבע. מדוע אין יעקב מסתפק בהבטחה ודורש לעגנה בשבועה? אמנם להעלות גופה ממצרים לחברון אינו דבר של מה בכך, אבל האמצעים העומדים לרשותו של המשנה למלך מצרים גם הם אינם דלים והבן האוהב ודאי יעשה כל מאמץ לקיים את הבטחתו גם מבלי שישבע? חז"ל מבארים שהשבועה הוצרכה, כי מבלעדיה פרעה היה מעקב, ואמנם כך עולה מהמשך הפסוקים: "וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר, אם נא מצאתי חן בעיניכם, דברו נא באזני פרעה לאמר, אבי השביעני לאמר, הנה אנכי מת, בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני וגומ' ויאמר פרעה, עלה וקבר את אביך כאשר השביעך". נראה א"כ שהשבועה הוצרכה, לא כדי לחזק את רצונו של יוסף, אלא כדי להתגבר על התנגדותו הצפויה של פרעה. אלא שיעקב איננו מסתפק גם לא בשבועתו של יוסף. אחרי שהוא מברך את שנים עשר שבטי ישראל איש כברכתו, הוא פונה אליהם ואומר: "אני נאסף אל עמי קברו אותי אל אבותי אל המערה אשר בשדה עפרון החתי" ובפרוט רב מפרט בפניהם את אשר ודאי ידוע להם היטב - "במערה אשר בשדה המכפלה אשר על פני ממרא בארץ כנען, אשר קנה אברהם את השדה מאת עפרן החתי לאחוזת קבר, שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו, שמה קברו את יצחק ואת רבקה אשתו ושמה קברתי את לאה, מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת". ואנו תמהים, מה טעם לחזור ולבקש מהבנים את אשר כבר הובטח לו בשבועה על ידי יוסף. האם אחרי שיוסף נשבע ובידיו האמצעים לקיים את שבועתו, עדיין חושש יעקב שבקשתו לא תמולא?

כדי להבין במלואה את צוואתו הכפולה של יעקב בענין קבורתו, נשים אל לבנו גם למה שחסר, כביכול, בדבריו של יעקב. עם מות יעקב, עומד להסתיים פרק האבות בתולדות

ישראל. הפרק שהחל באברהם אשר הקב"ה ידעו "למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". האם לא ראוי היה שנוסף על הברכות ועל הציווי בדבר מקום קבורתו, יצווה יעקב את בניו, בפתחה של התקופה החדשה, גם באשר לשמירת דרך ה'!?

בנאומיו של משה רבנו שלאורך ספר דברים, נאומים המהווים צואה רוחנית של הרועה הנאמן לצאן מרעיתו, מודגש פעמים רבות הקשר האמיץ שבין שמירת דרך ה' לבין ארץ ישראל: "ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלוקי לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה" (דברים ד' ה'). "...ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ אשר אנכי נותן להם לרשתה" (דברים ה' כ"ח). "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן ה' אלוקי אבותיך לך לרשתה וגומ'". על יעקב עצמו כותב הרמב"ן (בראשית כ"ז ה'): "והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה ושמירתו אותה היה בארץ בלבד, ויעקב בחו"ל בלבד נשא שתי אחיות... כי המצוות משפט אלוקי הארץ הם, אע"פ שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום, וכבר רמזו רבותינו הסוד הזה". ובפרושו לויקרא י"ח כ"ה, הרחיב הרמב"ן לבאר רמיזתם זו של רבותינו שהיא: "מה שאמרו בספרי עקב" ואבדתם מהרה" - אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל היו מצוינים במצוות, שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים, משל למלך וכ' וכן אמר ירמיהו; הציבי לך ציונים שימי לך תמרורים שיתי לבך למסילה דרך הלכת - שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה, והנה הכתוב שאמר ואבדתם מהרה ושמתם את דברי אלה וגומ', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, (ואעפ"כ) פרושו בהן (שהסיבה לחיובן) כדי שלא יהיו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'". נמצא א"כ, ששמירת דרך ה' בעשיית מצוותיו, עיקרה בארץ ישראל, וחיובה בחו"ל נובע מהקשר אל הארץ, מהתקוה, הצפיה והאמונה, לשוב אליה. בבא יעקב להפרד מבניו טרם מותו, רוצה יעקב להנחיל להם את השייכות המוחלטת לארץ ישראל שהיא הבסיס לקיום מורשת אברהם לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. בבקשתו החוזרת ונשנית בדבר קבורתו בקברות אבותיו אשר בחברון, הוא כאומר להם; ראו; מה מטריד אותי בשעה אחרונה זו, שימו אל ליבכם מה הן מילותי האחרונות. לא את קבורתו במקום בו הוא חפץ, רוצה יעקב להבטיח, הן יוסף ודאי יקיים את שבועתו, אלא את הנחלת המורשת הזאת לבנים כולם. ובאופן חי, עם כל הפרטים כולם, לומר להם בכך; אין זה זכרון הסטורי עמום ולכן למרות שהפרטים ודאי ידועים לכם, אני חוזר עליהם, שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו וגומ', כשיעלה לפניכם זכרוני ודאי תזכרו גם את תשוקתי הגדולה לארץ ישראל עמה נפרדתי מכם. "ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסף רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו".

את תודעת ארץ ישראל, אהבתה והאמונה בשיבה אליה, מחזק יעקב קודם ובמיוחד אצל יוסף. יוסף אשר שנים רבות שכבר גלה מהארץ, שהספיק להתערות במצרים ולהגיע

בה למעמד ממלכתי, שונה מאחיו יהודי גושן. הוא עלול יותר מהם לשכוח את ארצו שלו ארץ ישראל. על כן ראשית דבריו של יעקב, ליוסף. "ויקדבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת – אל נא תקברני במצרים". הוא משביעו, לא רק כדי להבטיח שיוסף ישתדל ויוכל לקיים את הבקשה, אלא גם כדי לטעת בו עמוק ככל הניתן עד כמה חשוב הדבר שראוי להשביע עליו.

את שני בניו של יוסף, אפרים ומנשה אשר כבר נולדו במצרים, יש צורך גדול עוד יותר לקשור לארץ ישראל. אחרי הקדמה האומרת: "אל שדי נראה אלי בלזו בארץ כנען ויבודך אותי, ויאמר אלי הנני מפרך והרבתיך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריו אחוזת עולם", מעניק יעקב לשני בני יוסף מעמד שותף למעמדם של בניו "ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה – לי הם, אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי". ובגמ' (הוריות ו ע"ב) אמרו, לנחלה הקשתים לראובן ושמעון ולא לדבר אחר. בכך קושר יעקב גם את אפרים ומנשה אל ארץ ישראל.

אחרי שיעקב מברך את הנערים, הוא שב ופונה ליוסף, ואלו הן מלותיו האחרונות לבנו אהובו המשנה למלך מצרים: "ויאמר ישראל אל יוסף, הנה אנכי מת, והיה אלוקים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם, ואני נתתי לך שכר אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי". המלים הללו שופכות אור על כל תהליך הפרידה של יעקב מצאצאיו, את הקשר האמיץ הזה, את התקווה הזאת, את הבטחון והאמונה הללו, מנסה יעקב בכל כחו לטעת בצאצאיו.

המאמץ החינוכי של יעקב נושא פרי. ספר בראשית המגולל את סיפורם של האבות החל מהצו לאב הראשון, לך לך מארצך וממלדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך, מסתיים במלים האחרונות של יוסף טרם מותו: "אנכי מת ואלקים פקוד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב, וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקד יפקד אלוקים אתכם והעליתם את עצמותי מזה".

את סיסמת הגאולה שקיבל יוסף מיעקב, הוא מעביר לכל בני ישראל. סיסמת אמונה זו תלויה אותם עד אשר יבא הגואל ויאמר בשם ה': "פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגומ'" (שמות ג ט"ז). ובחז"ל: סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף שבלשון זה הם נגאלים.

ספרם של האבות הוא איפא מראשיתו ועד סופו ספרה של ארץ ישראל, כשם שהוא סיפורו של הדו-שיח ההולך ומתקדם בין הקב"ה לבין אבות האומה.

כך יש להבין גם את דברי רש"י הפותח את פרושו לתורה בדברי ר' יצחק "לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו עכו"ם לישראל: לסטים אתם שכבשתם ארצות ז' אומות, הם אומרים להם: כל הארץ של

הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. "מדברי ר' יצחק עולה שכל חלק התורה שעד המצוה הראשונה - מצות קדוש החדש - נכתב "משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים". ודאי שיש כאן יותר מאשר רקע עובדתי לתביעה המשפטית על ארץ ישראל. כשם שמהליכותיהם של אבותינו לומדים אנו מוסר ומידות - בחינת דרך ארץ קדמה לתורה - כן לומדים אנו עניינה של ארץ ישראל בחינת דרך ארץ ישראל קדמה לתורה.